

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 1-2 (169) | str. 1–262

Rajko Bratož, *Marcellinus von Dalmatien und die Frage der Verselbständigung Dalmatiens zu seiner Zeit* • Svit Komel, *Vpliv katastrskih popisov na izvedbo zemljiške odveze na Kranjskem* • Miha Zobec, *Tomajski posestnik in politik Anton Černe (1813-1891) med Dunajem in izvorno skupnostjo: pogled na življenjsko pot vaškega mogotca* • Tomasz Jacek Lis, *Austrian-Croat relations in Habsburg Bosnia and Herzegovina* • Žarko Leković, *An overview of Political, Diplomatic and Social Affairs in Montenegro on the Eve of the First World War* • Biljana Ristić, *Vojaške bolnišnice in pokopališče v Škofji Loki* • Oto Luthar, *Poletje s Tukididom. O nekaterih aktualnih vprašanjih zgodovinopisja*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 1-2 (169) | str. 1-262

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarevič (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 10. april 2024.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2024: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokoјence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, maj 2024

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on April 10, 2024.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2024): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, May 2024

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

KAZALO – CONTENTS

Razprave – Studies

- Rajko **Bratož**, Marcellinus von Dalmatien und die Frage der
Verselbständigung Dalmatiens zu seiner Zeit8–29
Marcelin iz Dalmacije in vprašanje osamosvojitve
Dalmacije v njegovem času
- Svit **Komel**, Vpliv katastrskih popisov na izvedbo zemljiške
odveze na Kranjskem30–99
Land surveyor's relief: The influence of cadastral surveys
on the execution of the land relief in Carniola
- Miha **Zobec**, Tomajski posestnik in politik Anton Černe (1813-1891)
med Dunajem in izvorno skupnostjo: pogled na življenjsko pot
vaškega mogotca 100–119
Tomaj landowner and politician Anton Černe (1813-1891)
between Vienna and his community of origin:
a close-up look at the life of a village tycoon
- Tomasz **Jacek Lis**, Austrian-Croat relations in Habsburg
Bosnia and Herzegovina 120–147
Avstrijsko-hrvaški odnosi v habsburški Bosni in Hercegovini
- Žarko **Leković**, An overview of Political, Diplomatic and Social
Affairs in Montenegro on the Eve of the First World War 148–166
Pregled političnih, diplomatskih in družbenih razmer
v Črni gori na predvečer prve svetovne vojne
- Biljana **Ristić**, Vojaške bolnišnice in pokopališče v Škofji Loki 168–190
The Field Hospitals and Military Cemetery in Škofja Loka
- Oto **Luthar**, Poletje s Tukididom. O nekaterih aktualnih
vprašanjih zgodovinarstva 192–215
Summer with Thucydides. On Some Current
Questions of Historiography

Jubileji – Anniversaries

Osemdeset let prof. dr. Janka Prunka (Jure Perovšek)	218–221
Janko Prunk – An Octogenerian	
Salvator Žitko – osemdesetletnik (Dušan Mlacović)	222–224
Salvator Žiško – An Octogenerian	
Metod Benedik – osemdesetletnik (Bogdan Kolar)	225–228
Metod Benedik – An Octogenerian	

V spomin – In memoriam

Ana Benedetič (Tatjana Dekleva)	230–232
Miloš Fon (Rajko Bratož)	233

Kongresi in simpoziji – Congresses, Symposia

Poletna šola Okoljska zgodovina in historična ekologija Dinarskega krasa (Ljubljana, 25.–30. september 2023) (Brina Kotar)	236–238
Summer School Environmental History and Historical Ecology of the Dinaric Karst	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Žarko Lazarevič, Marta Rendla, Janja Sedlaček, Zgodovina zadružništva v Sloveniji (1856–1992) (Bojan Balkovec)	240–242
Ana Cergol Paradiž, »Bela kuga«: ilegalni abortusi in zmanjševanje rodnosti na Slovenskem v obdobju med obema vojnama (Irena Selišnik)	243–245
Daniel Siter, Rogaška Slatina pod kljukastim križem: zdravilišče med okupacijo 1941–1945 (Tomaž Teropšič)	246–248
Robovi, stičišča in utopije prijateljstva. Spregledane kulturne izmenjave v senci politike (Žiga Smolič)	249–253
Julie Rak, False Summit: Gender in Mountaineering Nonfiction (Julija Šuligoj)	254–258

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	259–262
Instructions for Authors	

Razprave

Biljana Ristić

Vojaške bolnišnice in pokopališče v Škofji Loki

RISTIĆ, Biljana, višja kustosinja za zgodovino, Loški muzej Škofja Loka, SI-4220 Škofja Loka, Grajska pot 13, biljana.ristic@loski-muzej.si

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9333-8637>

Vojaške bolnišnice in pokopališče v Škofji Loki *Zgodovinski časopis*, Ljubljana 78/2024 (169), št. 1–2, str. 168–190, cit. 87.

1.01 izvorni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Prispevek obravnava ustanavljanje in delovanje vojaških bolnišnic na Loškem gradu v Škofji Loki v obdobju prve svetovne vojne. Delovanje bolnišnic in namestitev vojaštva avstro-ogrske armade je vplivalo na vsakdanje življenje ljudi, še posebej na življenje in delo sester uršulink, ki so na Loškem gradu vodile šole za dekleta. Kot posledica delovanja vojaške bolnišnice na gradu med leti 1915 in 1918 se je zaradi vojakov, ki so podlegli ranam in boleznim, odprlo novo pokopališče v Škofji Loki. Problematika vzdrževanja in oskrbovanja vojaškega pokopališča se je pokazala po koncu vojne. Slednje je poskušala reševati tako Občina Škofja Loka kakor Skupina bojevnikov v Škofji Loki.

Ključne besede: prva svetovna vojna, vojaška bolnišnica, vojaško pokopališče, Skupina bojevnikov Škofja Loka, spomeniki

RISTIĆ, Biljana, Senior History Curator, Škofja Loka Museum, SI-4220 Škofja Loka, Grajska pot 13, biljana.ristic@loski-muzej.si

ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9333-8637>

The Field Hospitals and Military Cemetery in Škofja Loka

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 78/2024 (169), No. 1–2 pp 168–190, 87 notes.

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The paper deals with the establishment and operation of the field hospitals that were housed in the Škofja Loka Castle during World War I. The hospitals, which treated the wounded Austro-Hungarian soldiers, had an impact on the locals' day-to-day lives, especially on the life and work of the Ursulines, who ran girls' schools at the castle. As a result of the field hospital, which was housed in the castle between 1915 and 1918, and the soldiers who succumbed to wounds and diseases, a new cemetery was set up in Škofja Loka. After the end of the war, there were issues relating to the maintenance and upkeep of the military cemetery. Both the Škofja Loka Municipality and the Škofja Loka Group of Combatants attempted to resolve them.

Keywords: World War I, field hospital, military cemetery, Škofja Loka Group of Combatants, memorials

Uvod

Škofja Loka je bila pred izbruhom prve svetovne vojne na Kranjskem srednje veliko mesto. Imela je sedež mestne občine, okrajnega sodišča, davčnega urada, upravno pa je spadala pod okrajno glavarstvo Kranj. V popisu prebivalstva leta 1910 je štela 2.211 prebivalcev, od katerih se je večina izrekla za Slovence, le 26 se jih je izreklo za Nemce. Od sedemdesetih let 19. stoletja je bila mimo Škofje Loke speljana železnica, na prelomu stoletja pa se s Krennerjevo tovarno sukna na Loškem začne industrializacija. V mestu so večinoma prevladovali družine trgovcev, obrtnikov in nekaj delavcev, medtem ko so se v okolici in na podeželju ukvarjali z živinorejo in poljedelstvom.¹ Utrip mestnemu in okoliškemu življenju so dajala številna društva z nastopi, gledališkimi predstavami, predavanji in drugimi javnimi aktivnostmi ter gostilne, ki so kot donosna gospodarska veja nudile prenočišča letoviščarjem.

Vse pa se spremeni z začetkom vojne, ko se je tudi na Loškem začela splošna mobilizacija in odhajanje fantov na fronte v prepričanju, da bo vojne kmalu konec. Prepovedano je bilo delovanje društev in ustanavljanje novih, uvedena je bila stroga cenzura in omejeno je bilo gibanje prebivalstva, železniško progo pa je zavzela vojska. Zaradi odhoda fantov in moških na fronte so za kmetije skrbele ženske, otroci in starejši. Z vsakim letom je nastopilo hujše pomanjkanje hrane in drugih življenjskih potrebščin. V Škofjo Loko in okolico je prihajalo vojaštvo, ki je s svojim obnašanjem povzročalo nered. V cerkvenem življenju so se vrstile maše, molitve in procesije za padle in pogrešane, medtem pa so vojaške oblasti zaradi pomanjkanja kovin ukazale pobirati cerkvene zvonove. Na Loškem se je ustanovilo več vojaških bolnišnic, kamor so dovažali bolne in ranjene vojake, umrle pa so pokopavali na mestnem pokopališču.²

Sanitetne razmere na bojišču in v zaledju

Leta 1915 se je odprla soška fronta, na kateri je zaradi vojnih ran, ki so jih povzročili strelji, šrapneli, odkruški kamenja, bojni plini itd., umrlo precej vojakov. Poleg ranam, ki so se lahko okužile, so bili vojaki izpostavljeni tudi nepokopanim

¹ Šega, Kranjska pred prvo svetovno vojno, str. 11.

² Za več o življenju v Škofji Loki med prvo svetovno vojno glej: Ristić, Škofja Loka med 1. svetovno vojno, str. 20–47.

truplom umrlih vojakov, pozimi ozeblinam in poleti opeklinam: »*Ob cesti so čepeli tisti, ki jih je zadela sončarica. Sanitejci so jim odpenjali srajce, drgnili so jim čela s kisom, ustnice so jim svežili z etrom ali s konjakom, dajali so jim kapljice kave ali koščke sladkorja.*«³ Pestilo jih je tudi pomanjkanje zavetja in vode, osebna higiena pa je bila pomanjkljiva. Slaba prehrana in nečista voda sta širjenje različnih bolezenskih klic, virusov in bakterij še pospeševali.

Vojakov pa niso zaobšle niti spolne bolezni (sifilis, gonoreja, mehki čakar itd.), ki so se širile ob stikih s prostitutkami tako v zaledju kakor na frontah. Zaradi širjenja spolnih bolezni v zalednih mestih, kjer je bilo nastanjeno vojaštvo, je Okrajno glavarstvo Kranj 4. avgusta 1916 izdalo razglas, v katerem županstva poziva k zatiranju prostitucije: »*Vsaka ženska, ki se javno ali skrivno spečava z moškimi (prostitutka) je izslediti, nadzorovati in vsikadar takoj staviti v preiskavo uradnemu ali pristojnemu okrožnemu zdravniku ter poslati v bolnišnico, ako se je izkazalo, da je spolno bolna, o čemur je poslati semkaj naznanilo.*«⁴ Poleg delovanja v zaledju pa ni bilo nenavadno, da so prostitutke delale tudi na fronti: »*Kurbe posečajo tudi strelske jarke. Našli so čisto nage – mrtve – zadušene po plinih. Cyan plini so tako hudi – naj se dotaknejo najmanjšega prostora kake sluznice, koj usmrte.*«⁵

Saniteta na bojišču je morala v težkih pogojih čim prej poskrbeti za ranjene vojake, ki jih je bilo treba kar najhitreje umakniti na varno. Vojake, ki so bili lažje ranjeni, so oskrbeli kar za frontno črto, težje ranjene in obolele pa so pošiljali v zaledne bolnišnice. Poznali so več vrst bolnišnic različnih namembnosti, ki so jih vzpostavljali v ožjem vojnem območju: npr. poljske bolnišnice (Feldspitälér), mobilne rezervne bolnišnice (Mobile Reservenspitälér), mobilne postaje za obolele vojake (Mobile Krankenhaltstationen), bolniške hiše za maroderje (Feldmarodenhäuser), epidemijske bolnišnice (Epidemiespitälér).⁶ Nekaj vojaških bolnišnic so vojaške oblasti vzpostavile tudi v Škofji Loki in okolici, ki je predstavljala zaledje soške fronte.

Življenje na Loškem gradu v času delovanja vojaških bolnišnic

Sestre uršulinke so v Škofjo Loko prišle konec 18. stoletja, in sicer v nekdanji klariški samostan pod Loškim gradom. Poleg samostanskega kompleksa so razpolagale tudi s pripadajočim vrtom. Leta 1890 so za šolske potrebe kupile Loški grad, ki so ga med leti 1891 in 1908 temeljito prenovile in prilagodile šolski dejavnosti. Poleg gradu so z nakupom pridobile tudi grajski vrt. Na gradu sta delovali notranja šola z internatom in zunanja šola. Zunanja šola je vključevala ljudsko šolo, nedeljsko oziroma ponavljalno šolo, gorsko šolo in otroški vrtec. Zunanjo šolo so obiskovala dekleta iz mesta in okolice, ki so se po končanem pouku vračala domov. Namenjena je bila dekletom iz vseh družbenih slojev. V notranji šoli so bile ljudska šola, meščanska šola, učiteljsiše, nemški tečaj, trgovski tečaj

³ Zlobec, *V viharju prve svetovne vojne*, str. 44.

⁴ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 120, Spis št. 19888.

⁵ Milčinski, *Dnevnik 1914–1920*, str. 321.

⁶ Šimac, Keber, *Patriae ac Humanitati*, str. 41.

in kmetijsko-gospodinjstva šola. Obiskovala so jo dekleta, ki so bila od daleč in so zato bivala v internatu.

Ob vzpostavitvi soške fronte je Škofja Loka postala njeno zaledje, kjer so ustanavljali zaledne vojaške bolnišnice. Ena takih lokacij je bil Loški grad, kjer so od avgusta 1915 do začetka decembra 1917 delovale vojaške bolnice Feldspital 7/4, Rezervna bolnica Troppau I., Pruski vojaški lazaret in Bavarski vojaški lazaret A 6.⁷

O življenju sester uršulink v času delovanja vojaških bolnišnic na gradu priča kronika, ki jo je med leti 1914 in 1918 pisala M. Ignacija Šinkovec. Poleg sobivanja z ranjenimi in vojaško komando je beležila tudi medvojne težave s prehrano, predvsem pomanjkanjem le-te, prilagajanje šolskega pouka vojnim razmeram in nasploh vsakdanje življenje loških sester uršulink. Pouk je v tem času potekal v okrnjenem obsegu. Ukinjeni so bili gorska in ponavljalna šola ter deški in dekliški vrtec. Z vsakim prihodom večjega števila ranjenih so nune morale poskrbeti, da so dobili postelje in vse potrebno ter na račun tega krčile šolske prostore in pouk.

Loški grad je avgusta 1915. leta zasedla vojaška bolnica Feldspital 7/4. Dne 11. avgusta je okoli 9. ure dopoldne na grad prišel vojaški zdravnik in zahteval ogled celotnega gradu. Po ogledu je prednici samostana Katarini Majhnič naročil, naj celoten grad izprazni za vzpostavitev bolnišnice. Uršulinke so nemudoma začele pripravljati prostore in opremo (postelje, umivalnike, nočne omarice, komode, kabinete itd.). *»Na predvečer 12. avgusta je bil penzionat že v celoti spremenjen v vojaško bolnišnico.«*⁸ Pohištvo so sestre uršulinke s pomočjo gojenk same znosile iz gradu v samostan, popoldne pa jim je pomagalo okoli 20 vojakov.⁹ Še preden so prišli prvi ranjenci, je bil v bolniški oskrbi stražnik, ki ga je ranil konj s kopitom: *»Bolj kot nad poškodbo je tarnal in tožil, da ga nihče ne razume, saj je bil Čeh.«*¹⁰ V noči med 15. in 16. avgustom je na grad prispelo prvih 90 ranjencev. Nekaj dni zatem (18. avgusta) pa so prišli še novi: *»Ponovno je prišlo ogromno ranjencev v Škofjo Loko in mati prednica je hitro predlagala, da se tudi prostori zunanje šole preuredijo v vojaško bolnico. Potrebno je bilo prenesti velike garderobne omare, dolge dvojne šolske klopi. Kako bomo to znosile? Z gradu je prišlo precej vojakov, ki so vse to znosili na podstrežje – nič brez truda!«*¹¹ Po bitkah na soški fronti so običajno prihajale nove skupine ranjenih avstro-ogrskih vojakov: *»Po tretji Soški bitki (22. 10.) in v naslednjih dneh, ki so bili bolj mračni kot prva dva dneva, je zelo veliko ranjencev in težje ranjenih prišlo kakor kdaj koli prej. Nekateri so umrli na poti, drugi (25. 10.) kmalu zatem. Tako so potrebovali več prostora.«*¹² Zaradi prenapoljenosti gradu in prihodov novih skupin ranjencev je bilo včasih treba že nastanjene ranjence premestiti iz gradu v druge bolnišnice, da se je naredil prostor za nove. Tako se je v začetku novembra leta 1915 raznesla vest, da so Italijani zavzeli Gorico: *»Splošna groza: Gorico so zavzeli Italijani. Težko ranjeni so bili*

⁷ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 158.

⁸ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 15.

⁹ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 15.

¹⁰ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 17.

¹¹ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 20.

¹² SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 38.

poslani ven iz gradu, eden je imel 41 stopinj vročine. Vozovi z ranjenci vozijo proti železniški postaji. Prečastita mati je odšla vprašati na grad, kako stvari stojijo in so ji rekli, da Gorica ni zavzeta, ampak ranjenci bodo poslani in tistim, ki morajo biti operirani, je potrebno zagotoviti prostor.« O prihodu skupine ranjenih v grad ali o njihovem številu kronika v nadaljevanju ne poroča. Je bilo pa že v začetku leta 1916 treba ponovno pripraviti prostore in postelje za nove ranjene: »*Grad se vse bolj prazni. Vse se dezinficira. Upamo, da nam bodo grad prepustili nazaj ampak že 7. (1.) se bodo sobe ponovno napolnile. V hali je postavljenih 60 postelj, kjer je bilo prej le 28 postelj; 200 popolnoma novih železnih postelj stoji tam in na hodnikih.*«¹³

Bolnišnica Feldspital 7/4 je 14. junija 1916 zapustila Loški grad in se preselila v Trst.¹⁴ Že naslednji dan pa je bila na gradu vzpostavljena rezervna bolnica K. u. K. Reservespital Troppau.¹⁵ »*Kmalu je bil Penzionat organiziran v popolno poljsko bolnico s svetlimi, zračnimi bolniškimi sobami in hodniki, z veliko operacijsko sobo, velikim kopališčem z več kabinami, opremljeno z vodovodom in električno napeljavo, s kuhinjo za oficirje, s prostorom za sončenje in velikim parkom.*«¹⁶ V času delovanja bolnišnice Troppau I. kronika ravno tako poroča o prihajanju novih ranjencev. V noči iz 16. na 17. maj 1917 je bilo na grad pripeljanih precejšnje število ranjenih.¹⁷ Avgusta istega leta ponovno: »*Popoldne je prišlo 1.100 vojakov s Soške fronte, pomotoma vsi najprej v grad – na vrt. Od tukaj jih je bilo 500 poslanih v druge bolnišnice. Razlagajo grozne stvari iz bojišča. Grajski vrt je bil dobesedno prekrit z vojaki. Mnogi so prišli na spodnji vrt [samostanski vrt, op. a.] – neposredno pod drevesa. Nekateri so samo šepali na eno nogo, drugi so bili ranjeni. Gnala jih je lakota. Tožijo, da že tri dni ničesar niso jedli. Pustili smo jim vzeti sadje, eno od slivovih dreves smo zanje podrli.*«¹⁸ Vojake so pred nastanitvijo in zdravniško oskrbo morali okopati in razkužiti: »*Ponoči [21. 8. 1917, op. a.] so bili vojaki na vrtu do 4. ure zjutraj, ker so morali čakati na kopanje in se jih je celo noč slišalo v samostan. Na obzidju med vrtovoma je bilo zelo umazano, tako da se je naslednji dan povsod širil močan vonj. Ena od laičnih sester s. Valentina je vse pospravila. Mnogo vojakov ni prišlo direktno s fronte, temveč iz bolnice, ki so jo Italijani obstreljevali. V vsej naglici so morali bežati.*«¹⁹ Zaledne sanitetne ustanove so bile pogosto tarče sovražnih obstreljevanj, zato so ranjene in bolne poskušali čim prej spraviti iz bolnišnic ob fronti ter jih z vlaki pripeljati v notranjost države.²⁰ Na grad so prihajali različno ranjeni oziroma poškodovani vojaki: »*Nekateri so samo šepali na eno nogo, drugi so bili težje poškodovani.*«²¹

¹³ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 33.

¹⁴ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 66, Odgovor št. 48.

¹⁵ Mesto Opava na vzhodu Češke.

¹⁶ *Letno poročilo Uršulinskega deklinškega zavoda za šolski leti 1914/16*, str. 65.

¹⁷ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 69.

¹⁸ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 75.

¹⁹ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 76.

²⁰ Po mednarodni konvenciji iz leta 1906 bi morale oborožene strani spoštovati nevtralnost bolnišnic in drugih sanitetnih ustanov, ki so označene z oznakami Rdečega križa.

²¹ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 75.

Poleg poročil o prihodu vojakov, menjavanju bolnišnic in o težavah, ki so jih sestre uršulinke zaradi tega imele, pa Uršulinska kronika poroča tudi o pomanjkanju hrane med samimi vojaki ter njihovi prestradanosti. Zato ni bilo nič nenavadnega, da je kateri od vojakov prosil sestre uršulinke za hrano. Eden takih dogodkov je bil 25. julija leta 1917, ko je vojak prišel do samostanskih vrat in prosil za hrano. Medtem ko so šle sestre iskat zanj nekaj malega za jesti, se je vojak ulegel na tla in tako trdno zaspal, da ga kar nekaj časa niso mogle zbuditi: *»Končno se je zbudil, se zahvalil, in šel dalje. Johanna mu je že prej odstopila nekaj svoje polente, ki jo je hitro zagrabil in pogoltnil.«*²² Če je pomanjkanje hrane pestilo ranjene vojake, pa je bilo to še toliko hujše za italijanske vojne ujetnike: *»Italijani grozno lačni. Rekli so, da če v samostanu ne bi dobili za jesti, ne bi bili več živi. Za zajtrk dobivajo majhen košček kruha in nekaj rjave vode (kava), za kosilo bistro juho brez vsega, ob večerih ponovno ‚kavno vodo‘. Vsi zelo radi pridejo v samostan.«*²³ Ravno tako je prošnja za hrano 24. novembra 1917 pred vrata samostana privedla italijanskega vojnega ujetnika. Ena od sester mu je dala nekaj hrane, ki je ostala od kosila gojenk. Po pogovoru matere prednice in samostanskega duhovnika z Italijanom se je izkazalo, da gre za vojaškega kurata, ki je bil s sanitetnim oddelkom poslan v Škofjo Loko. Kmalu zatem so mu v uršulinski cerkvi Marije Brezmadežne dovolili brati sveto mašo, od vojaške komande pa je dobil potrdilo, da se sme prosto gibati le v spremstvu samostanskega duhovnika.²⁴

Foto 1: Pogled v notranjost operacijske sobe v vojaški bolnišnici na Loškem gradu, 1915–1918. Fototeka Loškega muzeja.

²² SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. str. 74.

²³ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 112.

²⁴ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 94–95.

Splošno pomanjkanje hrane, ki je bremenilo prebivalstvo v času prve svetovne vojne, se je odražalo tudi v uršulinskem samostanu. Sestre so poleg lastne prehrane morale skrbeti tudi za prehrano gojenk uršulinskih šol. Zato jih je še toliko bolj prizadelo, ko so jim nekateri vojaki hrano kradli. Kronika poroča, da se je eden takih dogodkov zgodil 17. avgusta leta 1915. Ob praznovanju rojstnega dne prednice so sestre uršulinke skupaj z gojenkami ranjenim vojakom odnesle nekaj potice in jabolk. Med tem je eden od stražarjev ukradel zajeten kos mesa, vendar ni ostal neopažen. Videl ga je namreč eden od ranjencev in zavpil: »*Takoj vrni nazaj!*«²⁵ Dne 11. oktobra 1917 je ponovno prihajalo do kraje hrane: »*Nemški vojaki eden za drugim prihajajo na spodnji vrt in kradejo. M. Brigitta, lekarnarica, je pripravila kis v velikem steklenem kozarcu. Vojak je domneval, da je nekaj dobrega in ga je vzel. Veliko jih je bilo vsiljivih.*«²⁶

Za ranjence na gradu pa niso skrbele uršulinke, temveč jih je poleg zdravnika oskrbovalo okoli 80 sester Božje ljubezni in Rdečega križa. Z vrha kapele so izobesili zastavo Rdečega križa. Pred dvoriščem gradu pa je delovala vojaška kuhinja.

Čprav je bila glavna dolžnost uršulink vojaškim bolnicam na gradu odstopiti prostore in pohoštvo, pa so kljub temu tudi drugače poskušale pomagati tako osebu kakor ranjencem. Ob nastanitvi Feldspitala 7/4 so šivilje sester uršulink sešile operacijske halje za vojaške zdravnike na gradu. Sestre so večkrat z gojenkami pripravile mala darila za ranjence, jih ob večjih cerkvenih praznikih obiskovale in jim s privolitvijo vojaške komande in pod nadzorom zdravnika iz svojega sadovnjaka nosile sadje.

Ranjenim vojakom v bolnišnicah so monotone dni popestrili obiski. Poleg duhovnikov so vojake obiskovali tudi sorodniki in prijatelji, ki so bili o ranjenem svojcu obveščeni preko vojne uprave, z razglednicami in telegrami ali pa so izvedeli iz časopisov. Kmalu po vzpostavitvi vojaške bolnišnice na Loškem gradu je bil ravno glede obiskovanja ranjencev izdan razglas, ki je določal, da je obisk dovoljen le z legitimacijo, ki jo izda vojaška pisarna na Štemarjih v Škofji Loki. Obiskovalec je bil dolžan legitimacijo pokazati pri vhodu v bolnišnico, pri izhodu pa jo je predal bolnišnični inšpekciji. Ob pol četrti uri popoldne so z zvoncem naznanili konec obiskov. Svojci in prijatelji ranjencem niso smeli prinašati daril ali paketov, temveč so jih morali predati vojaški pisarni na Štemarjih, ki jih je nato dostavila posameznim vojakom.²⁷ Za številne ranjene vojake, ki so okrevali v bolnišnicah daleč od svoje domovine, pa obisk družine in prijateljev ni bil mogoč. Zato so jim ure krajšali meščani, ki so jim nosili razna darilca in zelo zaželeno cigarete. Gospe dobrotnice in ugledne meščanske dame pa so jim poleg materialne nudile tudi moralno podporo in tolažbo. Ena takih je bila Marija pl. Strahl (1854–1929), ki je bila soproga starološkega graščaka in zbiralca umetnin Karla pl. Strahla (1850–1929).²⁸ Gospa Strahl je bila na čelu odbora škofovloškega Rdečega križa in leta 1917 je za svoje delo prejela odlikovanje Rdečega križa z vojno dekoracijo:

²⁵ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 19–20.

²⁶ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 88.

²⁷ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 34, Razglas 27. 8. 1915.

²⁸ Štukl, Umetnostnozgodovinska zbirka, str. 120.

»Odlikovana gospa je bila največja dobrotnica, prava usmiljenka vojaških bolnic v Škofji Loki. Dan na dan je obiskovala usmiljenja vredne ranjence, jih tolažila in razveseljevala z najrazličnejšimi darovi, katere je v veliki večini sama kupovala ali pa jih zbirala pri drugih dobrotnikih.«²⁹

Foto 2: Ranjeni in oboleli vojaki, Loški grad, prvo nadstropje, 1915–1918. Fototeka Loškega muzeja.

Bolezni in poškodbe ranjenih v vojaških bolnišnicah na Loškem gradu

Ranjeni, ki so bili pripeljani v loško vojaško bolnišnico na grad, pa so podlegli raznim poškodbam in boleznim. Nekateri so umrli kar na Grajskem vrtu, še preden so bili nameščeni v bolnišnične prostore, kot se je zgodilo avgusta leta 1917 ob prihodu več kot tisoč ranjencev na grad: »Nato je pritekla ena od bolniških sester z mrliško svečo v rokah in prosila je za sveto vodo; dva od ležečih vojakov sta bila že pred smrtjo.«³⁰ O vzrokih smrti ranjenih priča 95 mrliških listov umrlih v loški vojaški bolnišnici, ki datirajo od oktobra 1916 do novembra 1918,³¹ ko je bila na gradu nastanjena Rezervna bolnica Troppau I. Poleg osnovnih podatkov umrlega (ime, priimek, stan, poklic, rojstni kraj in veroizpoved) mrliški listi navajajo tudi vzrok smrti in bolezni, datum in uro smrti, datum in uro pogreba ter številko groba.

Med vzroki smrti je najpogosteje navedena pljučna tuberkuloza (skoraj 19 odstotkov). Ob slabi odpornosti, nezadostni prehrani, neustreznim higienskimi razmeram in drugim je jetika kosila tako med civilno kakor vojaško populacijo. Simptomi so dolgotrajno kašljanje (tudi krvi), oteženo dihanje, povišana telesna

²⁹ Več kot tisoč let, str. 220.

³⁰ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 76.

³¹ AS 131, t. e. 24., a. e. 342.

temperatura, pomanjkanje apetita, potenje itd. Je pa tuberkuloza lahko prizadela tudi druge organe. Med navedenimi se je v štirih primerih tuberkuloza razširila na možgane in povzročila meningitis. V enem primeru pa je vojak umrl za posledicami črevesne tuberkuloze.

Poleg tuberkuloze so vojaki umirali tudi zaradi drugih pljučnih bolezni (skoraj 15 odstotkov): pljučnica, pljučni katar, okužba pljuč, plevritis,³² vnetje pljučnega krila, pljučni edem, kronična plevralna bolezen in pljučna odpoved.

Mrliški listi med navedenimi vzroki smrti pogosto navajajo tudi različne srčne bolezni in stanja (nekaj več kot 11 odstotkov). Največkrat je šlo za popuščanje srca in srčni zastoj. Nekaj pa jih je umrlo tudi zaradi otekanja srčne ovojnice in kroničnega vnetja srčne mišice.

Vojaki so trpeli tudi za grižo ali dizenterijo (skoraj 9,5 odstotka). Šlo je za nalezljivo črevesno bolezen, ki so jo običajno dobili z okuženo hrano ali vodo. Bolezen povzroča hude krče in drisko. Leta 1917 se je griža zanesla tudi med uršulinke, ko je avgusta dvanajst sester zbolelo za grižo, dve od njih pa sta umrli.³³

Presenetljivo malo pa je navedenih smrti vojakov na Loškem gradu zaradi poškodb in ran (11,5 odstotka). V večini primerov sta kot vzrok smrti navedeni sepsa in gangrena, ki sta bili posledici okužbe zaradi strel in ran: gangrena spodnjega dela noge, gangrena stegenice, gangrena zaradi strele v stegenico desne noge, sepsa zaradi poškodbe granate, sepsa zaradi zdrobljenega gležnja itd. Poleg poškodb okončin je šlo v dveh primerih za smrti zaradi strele v prsni koš, eden od vojakov je umrl zaradi možganske krvavitve, drugi pa je zaradi poškodbe glave utrpel pretres možganov in v bolnišnici umrl.

Zanimivi pa so tudi drugi vzroki, ki so jih zdravniki pisali na mrliške liste. Pri nekaterih so podali le splošno oznako »slabost«, eden od vojakov je umrl zaradi padca z vlaka, drugi zaradi duševne motnje, eden od vojakov je storil samomor, pri enem od vojakov pa je kot vzrok smrti navedena »utopitev«. Žal mrliški listi o okoliščinah navedenih vzrokov smrti ne poročajo natančneje.

Vojaško pokopališče v Škofji Loki

Z delovanjem bolnišnic na Loškem se je zaradi pokopa umrlih vojakov v času vojne pokazala potreba po ureditvi vojaških pokopališč. V Škofji Loki so umrle vojake sprva pokopavali v civilnem delu loškega mestnega pokopališča, kjer je pokopanih 58 vojakov.³⁴ Kmalu se je izkazalo, da notranje civilno pokopališče ne bo zadostovalo, zato je bilo treba najti dodaten prostor. Ob sodelovanju občine, okrajnega glavarstva, župnije in vojaške uprave je bil za novo vojaško pokopališče določen 10-metrski pas na vzhodni zunanji strani pokopališkega obzidja. Zemljišče je bilo v lasti loškega tovarnarja Alojzija Krennerja ml.³⁵ Zaradi večjega števila

³² Vnetje sluznice pljuč in prsnega koša.

³³ SI ZAL ŠKL 113, t. e. 5, str. 76–78.

³⁴ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Pregled pokopanih vojakov na pokopališčih Škofja Loka, Selca, Stara Loka, Trata in pregled narodnosti pokopanih vojakov, nedatirano.

³⁵ Štukl, Pokopališče v Škofji Loki, str. 76.

K. u. k. Reservespital Troppau I.
in Bischofslack

Totenbeschau-Befund.

3 CSR Ch
N° 42

1. Vor- und Name (bei Frauen auch Geburtsname)	Lsgl. Inf. Limmer Anton, J. R. 28 zgt. Stattel 568
2. Stand (ledig, verheiratet, verwitwet, verschieden. Zeitpunkt des Abchlusses der durch den Tod gelösten Ehe)	verheiratet
3. Charakter oder Beschäftigung (bei Frauen oder Kindern die des Familien-Oberhauptes)	Pfister
4. Geburtsort, Bezirk und Land	Hraňov, Lsg. Kladno, Böhmen
5. Zuständigkeit	Kladno, Böhmen
6. Geburtsort und Land der Mutter bei unehelichen Kindern	/
7. Religion	röm. kath.
8. Alter (Geburtsstag und Jahr, vollendetes Lebensjahr)	geboren 1869
9. Wohnort	Kladno, Lysboka, ulice 277. Böhmen
10. Krankheit (Todesursache)	laut ärztlichem Behandlungs-Schein
	laut Erhebung
11. Behandelnder Arzt (oder Heilanstalt)	K. u. k. Reservespital Troppau I. in Bischofslack
12. Sterbetag und Stunde	29 April 1917, um 1 ^h 15, nachmittags
13. Zeit der Beerdigung	1 Mai 1917 3 ^h nachmittags
14. Ort der Beerdigung	Militärfriedhof in Bischofslack Gruppe II Grab N ^o 3.
15. Anmerkung	Streck: von J. Jelis H.

Bischofslack
Troppau, am 30 April 1917.

Gesehen!
Spitalskommandant

Der Totenbeschauer:

J. J. J. J.

Reg. Straße, Troppau.

Foto 3: Izkaz smrti umrlega vojaka na Loškem gradu, 1917. ARS, SI AS 131, t. e. 24.

umrlih vojakov v Škofji Loki se je kmalu izkazalo, da je treba vojaško pokopališče razširiti in Krenner je bil ponovno pripravljen odstopiti del svoje parcele. Čeprav je bilo že od začetka delovanja pokopališča načrtovano, da se bo le-to združilo s civilnim pokopališčem, za katero je skrbela Župnija Škofja Loka, pa do tega po koncu vojne ni prišlo. Šele leta 1926 sta Župni urad Škofja Loka in Alojzij Krenner sklenila kupno pogodbo, s katero je Župnija Škofja Loka odkupila zemljišče vojaškega pokopališča.³⁶

Vojake so na civilnem delu pokopališča znotraj obzidja pokopavali od 17. avgusta 1915 do 26. novembra 1915, nato pa do 17. decembra 1918 na vojaškem pokopališču zunaj obzidja.³⁷ Število pokopanih se v posameznih arhivskih dokumentih in seznamih različno navaja. V dokumentu z naslovom *Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov*³⁸ je vpisanih 266 pokopanih vojakov. Od teh je bilo 9 nemških vojakov pokopanih leta 1928. Načrt grobov z naslovom *Vojaški grobovi iz dobe 1914–1918 v Škofji Loki*,³⁹ izdelan po letu 1928, pa navaja 297 pokopanih vojakov (v civilnem in vojaškem delu). Tretji dokument iz leta 1928 pa navaja, da je skupno število grobov na Loškem vojaškem pokopališču 313.⁴⁰

Dokument z naslovom *Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov* poleg številke groba, imena in priimka pokojnega, datuma in leta rojstva ter smrti navaja tudi državljanstvo ali narodnost. Pri večini (74 odstotkov) je navedeno avstro-ogrsko, nato nemško (skoraj 14 odstotkov), v nadaljevanju pa manjši odstotek predstavljajo romunsko, italijansko, rusko in bavarsko državljanstvo oziroma narodnost.⁴¹ Od vseh 266 vpisanih pokopanih na Loškem pokopališču je bilo 18 vojnih ujetnikov: sedem romunskih, šest italijanskih, štirje ruski in en srbski vojni ujetnik.

Na zemljenih gomilah so bili ob vzpostavitvi pokopališča postavljeni enostavni leseni križi. Eden od izdelovalcev križev za vojaške grobove je bil mizarški mojster Feliks Bavdavž iz Škofje Loke.⁴² Informator, ki se pokopališča po drugi svetovni vojni še spomni, pa je povedal, da so bili postavljeni tudi kamniti nagrobniki.⁴³ Kdaj so le-te postavljali, arhivsko gradivo ne poroča. Danes se na vojaškem pokopališču nahaja le en kamniti nagrobnik z napisom Heinrich Pavlik K. u. K. Postamtsdiener / geb. 1876 / gest. 1916 / die Kameraden des 15. K. K. Po vsej verjetnosti so ga pustili stati, ker je bil dobro ohranjen. Pavlik se navaja tudi v popisih pokopanih

³⁶ NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Vojaško pokopališče 1915–1933, Kupna pogodba, 23. 6. 1926.

³⁷ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče 1915–1935, Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov.

³⁸ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče 1915–1935, Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov.

³⁹ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Načrt vojaškega pokopališča v Škofji Loki.

⁴⁰ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Odbor zveze slovenskih vojakov v Škofji Loki.

⁴¹ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče 1915–1935, Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov.

⁴² NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Vojaško pokopališče 1915–1933, Proračun za napravo lesenih križev z napisom na vojaške grobove, 5. 2. 1923.

⁴³ Informator F. Š. (roj. 1942), pogovor dne 14. julij 2022.

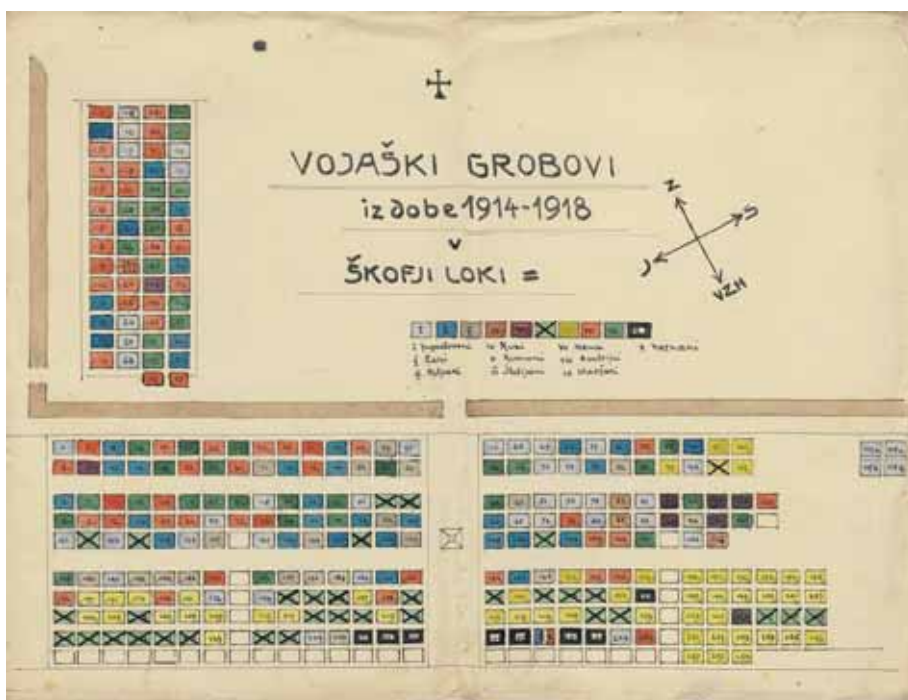

Foto 4: Načrt vojaškega pokopališča v Škofji Loki z označenimi narodnostmi pokopanih vojakov v prvi svetovni vojni. ARS, SI AS 131, t. e. 24, a. e. 342.

vojakov s številko groba 43. V načrtu pokopališča z označenimi narodnostmi je njegov grob označeval vojaka češkoslovaške narodnosti. Ravno tako je naveden v dokumentu *Seznam na vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopani v svetovni vojni padlih vojakov češkoslovaške narodnosti*,⁴⁴ ki navaja, da je umrl 13. avgusta 1916. Med mrliškimimi listi umrlih vojakov pa Pavlikov izkaz ni ohranjen.

Pogreb nekatoličanov na katoliškem pokopališču

Veroizpovedna sestava avstro-ogrške vojske je bila zelo raznolika, kar je postalo pereče vprašanje ravno v primerih smrti nekatoliških vojakov (muslimani, judi). Zaradi izrednih vojnih razmer in vse večjega števila umrlih, ki jih je bilo treba pokopati, je vojaška uprava slednje zahtevala od katoliških duhovnikov. Le-ti pa po tedanjih določilih niso smeli pokopavati nekatoličanov in so se zaradi tega nemalokrat znašli v zadregi.⁴⁵ Da bi se izognili tovrstnim zadregam, je škof Jeglič izdal navodilo glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih. V navodilu je zapisal, da katoliški duhovnik ne sme pokopati nekatoličana, tudi če to od njih zahteva vojaška uprava, zato »naj župnik mirno izjavi, da tej zahtevi ne

⁴⁴ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, *Seznam na vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopani v svetovni vojni padlih vojakov češkoslovaške narodnosti*, nedatirano.

⁴⁵ Šimac, »Kjer smrt junaške brate povabi v svate«, str. 21.

Foto 5: Zadnji kamniti nagrobnik, ki še stoji na loškem vojaškem pokopališču, 2022.

Foto 6: Vojak pri verskem obredu na pokopališču v Škofji Loki, 1915–1918. Fototeka Loškega muzeja Škofja Loka.

sme in ne more ugoditi.«⁴⁶ Pokop nekatoličana na katoliškem pokopališču je bil dovoljen le v sili: »... ko bi v vojnem času ali ob kužni bolezni na pokopališču za nekatoličane odločeni prostor ne zadostoval.«⁴⁷ V primeru pokopa nekatoliškega

⁴⁶ NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Navodilo za dušne pastirje glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih, 28. 8. 1915.

⁴⁷ NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Navodilo za dušne pastirje glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih, 28. 8. 1915.

umrlega na katoliškem pokopališču se le-to oskruni. V tem primeru je bilo treba po vsakem takem pokopu pokopališče očistiti, razen v izjemnih primerih: »*Sila sedanjega vojnega časa je tak razlog. Ker se po zahtevi vojaške oblasti nekrščeni pokopujejo v isti vrsti skupaj s katoličani in se to utegne ponavljati vsak dan, se smejo katoličani pokopavati z običajnimi cerkvenimi obredi, ne da bi se pokopališče vedno nanovo očiščevalo. Z očiščevanjem se počaka do konca vojske.*«⁴⁸

Žal dokument z naslovom *Seznam na civilnem in vojaškem pokopališču v Škofji Loki pokopanih vojakov* razen pri zelo redkih ne podaja veroizpovedi pokopanih. Je pa slednje skoraj pri vseh (razen v 14 primerih) navedeno v mrljskih listih. Večina umrlih in pokopanih na Loškem vojaškem pokopališču je bila rimokatolikov (69 odstotkov), 16 odstotkov je bilo grkokatolikov, nekaj več kot 8,5 odstotka grškopravoslavnih ter skoraj 2,5 odstotka muslimanov in 2,5 odstotka evangeličanov.⁴⁹

Vzdrževanje pokopališča v vojnih razmerah

Poleg pokopa umrlih vojakov je težavo predstavljalo tudi vzdrževanje vojaških pokopališč. Vojaško poveljstvo v Gradcu je leta 1916 prosilo deželno vlado za pomoč, saj vojaška uprava zaradi številnih krajev, kjer so bili pokopani padli vojaki, ni bila zmožna skrbeti za obeleževanje in vzdrževanje njihovih grobov: »... naj deluje s svojim vplivom na to, da se občine ali korporacije po mestih in krajih, koder so vojaški grobovi, posvetijo delu ljubezni in spoštovanja z vzdrževanjem in krašenjem vojaških gomil.«⁵⁰ Ob tem poveljstvo svetuje lokalnim oblastem, naj ustanovijo sklade in vanje povabijo vplivne osebe, ki bi v te sklade darovale za vzdrževanje pokopališč. Ravno tako naj zaprosijo podjetja in tovarne, ki bi lahko darovala nagrobne križe, ograje, tablice za napise ter drevesnice, ki bi lahko darovale in skrbele za razne nasade na pokopališčih. V prvi vrsti je bilo treba poskrbeti za primerno vzdrževanje grobov, glede postavljanja spomenikov pa: »*Zgodovinski bojni spomeniki se postavijo pozneje.*«⁵¹

Poleg novega vojaškega pokopališča v Škofji Loki je bila kmalu urejena tudi nova pot. Slovesno odprta in blagoslovljena je bila 18. junija 1916. Ob tej priložnosti so prestavili pokopališka vrata z letnico 1892 na mesto, kjer stojijo še danes. Na kamnitem portalu je napis *V spomin na vojna leta, Feldspital 7/4*. Po koncu vojne je Olepševalno društvo Škofja Loka zasadilo drevored sadnega drevja, ki so ga pozneje nadomestili s topoli.⁵²

⁴⁸ NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Navodilo za dušne pastirje glede pogrebov nekatoliških vojakov na katoliških pokopališčih, 28. 8. 1915.

⁴⁹ AS 131, t. e. 24., a. e. 342.

⁵⁰ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e., Vojaško pokopališče, gradnja ceste na pokopališče 1915–1935, Okrožnica vsem županstvom na Kranjskem, Št. 10844, 19. 7. 1916.

⁵¹ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče, gradnja ceste na pokopališče 1915–1935, Okrožnica vsem županstvom na Kranjskem, Št. 10844, 19. 7. 1916.

⁵² Krek, *Škofjeloški turizem nekdaj in danes*, str. 225.

Foto 7: Vojaško pokopališče ob mestnem pokopališču v Škofji Loki, pred letom 1928. Fototeka Loškega muzeja Škofja Loka.

Umrle vojake so pokopavali tudi na drugih civilnih pokopališčih v okolici Škofje Loke. Eno takih je bilo v Žabnici, kjer je bilo na severozahodnem delu pokopanih 15 vojakov.⁵³ Na civilnem pokopališču na Trati pri Gorenji vasi je bilo pet vojaških grobov (štirje na severozahodnem in en grob na južnem delu izven pokopališkega obzidja).⁵⁴ Po narodnosti so bili na Trati pokopani štirje češki vojaki, dva vojaka nemške in en madžarske narodnosti.⁵⁵ Načrt pokopališča v Selcih priča, da je bil na južnem delu pokopan en vojak madžarske narodnosti.⁵⁶ Na pokopališču v Stari Loki pa sta bila pokopana dva avstrijska vojaka.⁵⁷

Skrb za vojaška pokopališča po koncu prve svetovne vojne

Slovenske dežele so bile po koncu vojne in razpadu avstro-ogrske monarhije vključene v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), od leta 1929 imenovano Kraljevina Jugoslavija. Jugoslavija je bila upravno razdeljena na devet banovin. Večji del slovenskega ozemlja je tvoril Dravsko banovino. Po koncu prve svetovne vojne so Kraljevino SHS glede vzdrževanja vojaških pokopališč obvezovale določbe mirovnih pogodb: Versajska mirovna pogodba (podpisana 28. junija 1919), Saintgermainška mirovna pogodba (podpisana 10. septembra 1919),

⁵³ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Načrt vojaškega pokopališča v Žabnici, Občina Stara Loka, nedatirano.

⁵⁴ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Načrt pokopališča Trata, nedatirano.

⁵⁵ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Pregled pokopanih vojakov po narodnostih na pokopališčih Škofja Loka, Selca, Stara Loka, Trata, nedatirano.

⁵⁶ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Načrt vojaškega pokopališča v Selcih, nedatirano.

⁵⁷ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Pregled pokopanih vojakov po narodnostih na pokopališčih Škofja Loka, Selca, Stara Loka, Trata, nedatirano.

Trianonska mirovna pogodba (podpisana 4. junija 1920) in Neullyjska mirovna pogodba (podpisana 27. novembra 1920).⁵⁸ Nadzor nad urejanjem in vzdrževanjem vojaških grobov je imelo ministrstvo za vere Kraljevine SHS.⁵⁹ Zakon o ureditvi vojaških pokopališč in grobov v domovini in tujini je določal vzdrževanje vojaških grobov, urejal pa je tudi pokopališča padlih mornarjev, vojnih ujetnikov in interniranih državljanov Nemčije, Avstrije, Ogrske in Bolgarije, ki so bili pokopani na ozemlju tedanje Kraljevine SHS.⁶⁰ Kljub temu je breme oskrbovanja in vzdrževanja vojaških pokopališč padlo na ramena občin ali posameznih društev in skupin.

V Škofji Loki je bila za vzdrževanje vojaškega pokopališča zadolžena Občina Škofja Loka, medtem ko je evidenco pokopanih vojakov vodil loški župni urad. Znotraj Občine je bil za reševanje vprašanj pokopališča ustanovljen Provizorični odsek za ohranitev vojaških grobov, ki ga je vodil občinski odbornik Viktor Žužek (1894–1977). Poleg občinskega odseka je za vojaške grobove skrbela tudi Skupina bojevnikov v Škofji Loki, ki je bila kot podružnica Zveze bojevnikov ustanovljena 12. februarja 1933. Loška skupina bojevnikov je s svojim delovanjem pokrivala občine Škofja Loka, Stara Loka in Zminec. Namen delovanja društva je bil pomoč članom, invalidom in sirotam padlih vojakov kakor tudi *»pospeševati napravo primernih spomenikov padlim tovarišem, delati za ureditev vojaških pokopališč in skrbeti za počastitev spomina umrlih in v vojni padlih vojakov.«*⁶¹ Sredstva za svoje delovanje, urejanje in vzdrževanja vojaških grobov je društvo dobilo s članarinami, darovi, nabirkami, volili, dohodki od raznih prireditve, ki so jih pripravljali (veselice, gledališke predstave, zborovanja, prireditve, tečaji itd.), in s prostovoljnimi prispevki.⁶² Poleg tega so skrbeli za okrasitev grobov ter nabavo in nameščanje novih križev na grobovih.⁶³

Leta 1925 je nemško veleposlaništvo v Beogradu Ministrstvu za vere poslalo predlog za prekop nemških vojakov, pokopanih v Št. Vidu, Mekinjah, Smedniku, Žabnici, Železnikih in na Trati ter na Bledu. Posmrtno ostanke naj bi prenesli na pokopališče v Škofjo Loko. Ministrstvo je predlog odobrilo. Tri leta kasneje so bili na Ljubljanskem pokopališču ekshumirani in pripeljani v Škofjo Loko posmrtni ostanki štirih nemških vojakov. Ekshumacijo in dovoz ostankov v majhnih lesenih krstah je izvedel Mestni pogrebni zavod v Ljubljani.⁶⁴ Nedolgo zatem so s pokopališča Št. Vid v Škofjo Loko prenesli še tri vojake.⁶⁵

⁵⁸ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče 1915–1935, Št. dokumenta II. No. 3559/1, 9. 2. 1931.

⁵⁹ Imenovano Ministarstvo vera, ki je delovalo od 31. julija 1919 do 31. marca 1929. Njegove pristojnosti je nato prevzel 5. oddelek Pravosodnega ministrstva.

⁶⁰ Spletni vir: <https://www.gov.si/novice/2021-12-01-vojaska-pokopalisca-grobisca-in-grobovi-iz-prve-svetovne-vojne/> (pridobljeno 2. 8. 2022).

⁶¹ AS 68, t. e. 2112–2200, a. e. 2137, Pravila skupine bojevnikov.

⁶² AS 68, t. e. 2112–2200, a. e. 2137, Pravila skupine bojevnikov.

⁶³ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče 1915–1935, Gosposdu Banu Dravske banovine, 29. 3. 1932.

⁶⁴ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Uradno poročilo, Mestni pogrebni zavod Ljubljana, D. Šaplja, I. r., 4. 5. 1928.

⁶⁵ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Mrliška prevoznica, Živko Lapajne, 11. 5. 1928.

Leta 1931 je Pravosodno ministrstvo obvestilo sreska načelstva in županstva, da brez vednosti ministrstva ali dotične vlade države pokojnika ne sme prekopavati vojaških grobov. Občinam je naložilo tudi nalogo vodenja natančnega seznama vseh pokopanih na posameznih vojaških pokopališčih ter izdelavo načrta pokopališč z oznakami vojaških grobov. Seznam pokopanih in načrt pokopališča z označenimi vojaškimi grobovi je bilo treba izdelati v dveh izvodih in en izvod poslati sreskemu načelstvu, ki naj bi gradivo posredovalo ministrstvu.⁶⁶

Pri vzdrževanju vojaških pokopališč pa je večkrat prišlo do finančnih in logističnih težav. Razmere glede loškega vojaškega pokopališča so se spremenile leta 1928, ko je bila v neposredni bližini pokopališča zgrajena vojašnica, imenovana po prestolonasledniku Petru Karađorđeviću. V vojašnici je bil nastanjen 1. planinski pehotni polk. Komaj dve leti zatem je komandant vojašnice poslal dopis sreski izpostavi v Škofji Loki, v katerem opozarja na težavo ‚druženja‘ žensk z vojaki na pokopališču. Komanda vojašnice je vojakom prepovedala zadrževati se na pokopališču, v dopisu občinskim oblastem pa je predlagala redne obhode pokopališča med 18. in 21. uro ter prepoved vstopa ženskam na pokopališče v nočnih urah. Občinske oblasti so dopis vojaške komande posredovale Loškemu župnemu uradu s prošnjo, naj prepoved sestajanja žensk z vojaki oznanijo v nedeljo, 9. februarja 1930.⁶⁷ Ukrep, ki so ga sprejeli, je bilo zaklepanje pokopališča (odprto je bilo le čez dan ob nedeljah in praznikih ter med tednom, ko je bilo obiskovanje grobov bolj splošno).

Provizorični odsek za ohranitev vojaških grobov v Škofji Loki je leta 1932 na bana Dravske banovine Draga Marušiča (1884–1964) naslovil pismo, v katerem pojasnjuje stanje in težave glede vzdrževanja Loškega vojaškega pokopališča. Velika gospodarska kriza ni prizanesla niti Škofji Loki in njenemu prebivalstvu, ki ni bilo več sposobno v tolikšni meri s prostovoljnimi prispevki financirati ne Skupine bojnikov ne vojaškega pokopališča. Druga težava, ki jo je Odsek v dopisu izpostavil, pa je bila izgradnja nove ceste mimo pokopališča, ki »ni v skladu s pieteto«. ⁶⁸ Vojaško pokopališče je bilo postavljeno na odprtem delu, in čeprav so ga poskušali omejiti in zamejiti z železnimi vrvmi, je promet z avtomobili in vozovi kalil mir pokopanih.

Že naslednje leto (1933) se je Skupina bojnikov v Škofji Loki zavzela za zgraditev skupne vojaške grobnice znotraj civilnega pokopališča nasproti pokopališke kapele. V tem so videli možnost rešitve neprimerne lokacije vojaškega pokopališča, preko katerega je, kljub prepovedim in večkratnim opozorilom, potekal vedno bolj živahen promet, po drugi strani pa bi s tem rešili tudi vprašanje financiranja vzdrževanja pokopališča.⁶⁹ Težavo pri prenosu posmrtnih ostankov

⁶⁶ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče, gradnja ceste na pokopališče, Št. dopisa 3208/13 1931, 23. 10. 1931.

⁶⁷ NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8, a. e. 121, Spis št. 137, 8. 2. 1930.

⁶⁸ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, a. e. Vojaško pokopališče, gradnja ceste na pokopališče, Gospodu banu Dravske banovine, 29. 3. 1932.

⁶⁹ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Dopis Zveze bojnikov sreski izpostavi v Škofji Loki, 7. 6. 1933.

pokopanih vojakov različnih narodnosti so predstavljala konzularna predstavništva držav, ki so bila pristojna za odobritev prekopa posmrtnih ostankov vojakov. Za kontaktiranje konzulatov je bila pristojna banska uprava Dravske banovine, ki jim je poslala prošnje o ekshumaciji posmrtnih ostankov, vendar so odgovor prejeli le od poljskega in madžarskega konzulata. Notranje ministrstvo Poljske je privolilo v prenos ostankov le tistih vojakov, katerih identiteta ni bila znana in bi se jih v tem primeru položilo v skupno grobnico.⁷⁰ Madžarsko domobransko ministrstvo je tudi pristalo na prenos posmrtnih ostankov v skupno grobnico pod pogojem, da bodo vojaki madžarske narodnosti položeni v posebnem delu grobnice in da se bo njihova identiteta ohranila.⁷¹ Dokumenti o tem, ali je bila ekshumacija izvedena, niso ohranjeni.

Vzdrževanje pokopališča je ostalo še naprej v pristojnosti Skupine bojevnikov, ki je občino leta 1935 prosila za finančno podporo in dodelitev delavcev za pomoč pri ureditvi grobov. Občina je finančno podporo zavrnila, dovolila pa je najem enega delavca za 14 dni, ki bo pomagal pri delu na vojaških grobovih.⁷² Kmalu zatem so ponovno poskušali rešiti problematiko vzdrževanja grobov in postavitev skupne grobnice. Poveljnik 1. planinskega pehotnega polka polkovnik Mihajlo Lukić je občinam Škofja Loka, Stara Loka in Zminec, župnemu uradu, šolskemu nadzorniku in predsedniku sodišča Stara Loka poslal prošnjo za sestanek glede izgradnje skupne vojaške grobnice pod spomenikom Žalujoče Slovenke. V dopisu je Lukić poudaril nujnost izgradnje skupne grobnice zaradi »*živahnega prometa*«. Na sestanku oktobra 1935 niso prišli do nobenega sklepa, »*ker v zadevi niso merodajni lokalni činitelji, temveč ministrstvo in tudi inozemske oblasti čigar pripadniki so pokopani na tem pokopališču.*«⁷³ Ivan Legat je bil kot vodja sreske izpostave zadolžen, da konzularnim predstavništvom pokopanih vojakov pošlje prošnjo o izkopu in prenosu posmrtnih ostankov v skupno grobnico. Kljub poslanim prošnjam na konzularna predstavništva je sreska izpostava ostala brez odgovorov. Čeprav je ideja o prekopu in prenosu posmrtnih ostankov vojakov v skupno grobnico ponovno zamrla, pa je bilo treba vojaško pokopališče še naprej vzdrževati. Tako je aprila 1936 Skupina bojevnikov Škofja Loka od banovinske drevesnice v Stari Loki kupila 500 sadik cipres, ki pa jih ni bila zmožna plačati. Sreska izpostava v Škofji Loki je maja istega leta loški občini poslala zahtevo po izterjavi dolga za cipse. Občina pa je v dopisu dne 9. junija 1936 prosila za odpis dolga, ker: »... *je Skupina bojevnikov brez vsakih dohodkov in brez vsakega premoženja in ni zmožna plačila.*«⁷⁴ V nadaljevanju razlaga, da so se sadike cipres uporabile za živo mejo okoli pokopališča. Čeprav so se občinske oblasti zavedale, da je bila občina dolžna skrbeti za pokopališče, je bila le-ta v težkem finančnem položaju. Skrajno

⁷⁰ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, W sprawie grobówi wojnika ratnika poljskiej narodności, Nr. 804/b/4, prepis dokumenta, Zagreb, 12. 11. 1933.

⁷¹ AS 131, t. e. 24, a. e. 342, Magyar Királyi Konzulatus, Zagreb, 1865/kg., prepis dokumenta, 20. 11. 1933.

⁷² SI ZAL ŠKL 63, t. e. 8, Zapisnik 26. občinske odborove seje, 3. 10. 1935.

⁷³ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 8, Zapisnik 26. občinske odborove seje, 25. 10. 1935.

⁷⁴ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, Št. dokumenta 777/II., 9. 6. 1936.

težke finančne razmere pa so se stopnjevale tudi v Skupini bojevnikov, ki je leta 1938 predlagala občini, da prevzame vzdrževanja pokopališča. Ob tem je Skupina bojevnikov občini svetovala, naj se posmrtni ostanki ekshumirajo in prenesejo v skupno grobnico v notranjost civilnega pokopališča, spomenik Žalujoče Slovenke pa naj se prestavi in na tem mestu uredi park.⁷⁵ Do tega v naslednjih nekaj letih ni prišlo, nato pa se je začela druga svetovna vojna. Po letu 1945 vojaških grobov iz prve svetovne vojne niso več urejali. Leseni križi so propadli in breze so se razrastle. Danes vojaško pokopališče obeležujeta zadnji ohranjeni nagrobnik Heinricha Pavlika in spomenik Žalujoče Slovenke.

Spomeniki in spominske plošče padlim vojakom v prvi svetovni vojni

Po koncu prve svetovne vojne so v spomin padlim v posameznih krajih predvsem na pobudo posameznikov ali društev začeli postavljati spominska obeležja in spomenike: *»Vsem tem padlim vojakom, sinovom, bratom, možem in očetom, znancem in prijateljem, ki ne vemo, kje počivajo njih telesni ostanki, vsem tem nedolžnim žrtvam vojne postavljajo svojci spomenike. Nekaj let že kar tekmujejo vasi med seboj, katera bo lepše in dostojneje počastila spomin svojih umrlih.«*⁷⁶ Še posebej aktivna pri zbiranju sredstev in postavljanju spomenikov je bila Zveza bojevnikov. Na njeno pobudo je bilo zgrajenih okoli 150 spomenikov⁷⁷ padlim in žrtvam prve svetovne vojne: *»Kamni, postavljeni po Sloveniji, so za nas živ memento, da je le v delu, slogi in bratski prizanesljivosti mir, sreča in lepša bodočnost Jugoslavije in Evrope.«*⁷⁸

V Škofji Loki je bil na vojaškem pokopališču leta 1928 postavljen spomenik padlim Ločanom v vojni. Avtor kipa Ivan Jurkovič (1893–1934) je iz kraškega marmorja upodobil Žalujočo Slovenko. Na stranicah pravokotnega podstavka je vklesanih 159 imen domačih padlih vojakov.⁷⁹ V spodnjem delu so vklesani verzi Otona Župančiča: *»Prah križem razmetan duh v naši misli zbran«* in Tineta Debeljaka: *»Nihče vam na srca rož ne sadi, mrzli so grobovi zemlje tuje. Le naša bolečina v grozi vaših smrti nema trpi in sklepa roke za mir sveta. V naši molitvi so spet vsi doma.«*⁸⁰

Svečano odprtje spomenika je potekalo 7. oktobra 1928. Odbor za proslavo sta vodila Viktor Žužek, predsednik občinskega odseka za postavitev spomenika in občinski odbornik Matevž Ziherl (1891–1946). Odprtje je z mašo za padle vojake začel vojni kurat France Bonač (1885–1935), nato je slavnostni sprevod šolske mladine, gasilcev, lovcev, godbe, Telovadnega odseka Orli, Prosvetnega društva, rezervnih častnikov, Kola Jugoslovanskih sester, svojcev padlih, zastopnikov domačih in tujih oblasti ter množice preostalih ljudi krenil od Spodnjega trga proti

⁷⁵ SI ZAL ŠKL 63, t. e. 99, Spis Vzdrževanje vojaškega pokopališča, 17. 1. 1938.

⁷⁶ Dobida, Naši vojaški spomeniki, str. 430.

⁷⁷ Svoljšak, Nekaj utrinkov, str. 278.

⁷⁸ Bonač, Spomin padlim in umrlim, *Bojovník*, 15. 8. 1931, str. 5.

⁷⁹ B. n. a., Škofja Loka, *Vojni invalid*, 15. 10. 1928, str. 4.

⁸⁰ Globočnik, Spomenika padlim, str. 114–115.

Foto 8: Spomenik padlim v prvi svetovni vojni ob mestnem pokopališču v Škofji Loki. Fototeka Loškega muzeja Škofja Loka.

pokopališču.⁸¹ Slikar Saša Šantel (1883–1945) je zapisal: »V tem je padla črna zavesa, ki je dotlej pokrivala novi spomenik. Zagledali smo jo in zdelo se nam je, da zares živi ta vtelešena slovenska Mati, čeprav izklesana iz trdega kraškega marmorja; da živi in plaka in moli ...«⁸² Sledilo je polaganje vencev in prva je v imenu slovenskega ženstva venec položila Franja Tavčar (1868–1938), nato so sledili preostali.

Poleg loškega je bil spomenik padlim v vojni postavljen tudi ob vzhodni steni starološke cerkve sv. Jurija v Stari Loki, ki ga je naredil Slavko Pengov (1908–1966) in je bil svečano odprt 26. oktobra 1930.⁸³ Leta 1938 je bil v Žireh ob farni cerkvi sv. Martina postavljen spomenik v obliki kapelice, delo kiparja Karla Putriha (1910–1959) in arhitekta Rada Kregarja (1893–1962).⁸⁴ V spomin na žrtve vojne je župnik Janez Evangelist Meršolj, ki je služboval v Retečah med 1908–1938, dal leta 1920 postaviti spomenik na reteškem pokopališču.⁸⁵ Dne 13. decembra 1924 je bil na pokopališču v Dražgošah postavljen in blagoslovljen spomenik 25 vaščanom, padlim v prvi svetovni vojni.⁸⁶ Poleg teh spomenikov je bilo v okolici Škofje Loke, v Selški in Poljanski dolini postavljenih še nekaj spominskih plošč, ki še danes pričajo o številu domačinov, ki so padli po raznih frontah prve svetovne vojne.⁸⁷

Viri in literatura:

Viri

Arhivski viri

SI ZAL ŠKL 63, Občina Škofja Loka, t. e. 64, Spisi in razglasi po časovnem zaporedju in dosjeji po snovi, 1916.

SI ZAL ŠKL 63, Občina Škofja Loka, t. e. 120, Policijske zadeve, normalije in sezname 1884–1941.

SI ZAL ŠKL 63, Občina Škofja Loka, t. e. 66, Spisi in razglasi po časovnem zaporedju in dosjeji po snovi, 1918.

SI ZAL ŠKL 63, Občina Škofja Loka, t. e. 99, Komunalne in gradbene zadeve.

SI ZAL ŠKL 63, Občina Škofja Loka, t. e. 8, Zapisniki sej občinskega odbora 1928–1938.

SI ZAL ŠKL 113, Uršulinski samostan Škofja Loka 1551–1982, t. e. 5, Vojna kronika uršulinskega samostana (1914–1918).

AS 131, Okrajno glavarstvo Kranj, t. e. 24.

AS 68, Društvena pravila po kartoteki 2112–2200.

NŠAL, Župnija Škofja Loka, t. e. 8.

Časopisni viri

Dobida, Karel, Naši vojaški spomeniki, *Mladika*, 11/10, 1929.

B. n. a., Odkritje spomenika junakom starološke fare, *Ponedeljek*, št. 43, let. 4, 27. 10. 1930.

⁸¹ B. n. a., Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, 1928, str. 3.

⁸² Šantel, Jurkovičeva, Žalujoča Slovenka, *Jutro*, 11. 10. 1928, str. 3.

⁸³ B. n. a., Odkritje spomenika junakom starološke fare, *Ponedeljek*, 1930, str. 2.

⁸⁴ Čopič, Slovenski spomeniki padlim, str. 173.

⁸⁵ *Kronika župnije Reteče*, 2001, str. 114.

⁸⁶ Pintar, Kapelice (znamla), str. 266.

⁸⁷ Spominske plošče so postavljene na Godešiču, v Žabnici, Bukovščici, Selcih, Lučinah in v Javorjih.

- B. n. a., Odkritje spomenika padlim žrtvam, *Slovenec*, št. 231, let. 56, 9. 10. 1928.
- B. n. a., Škofja Loka, *Vojni invalid*, *Glasilno udruženja vojnih invalidov Kraljevine SHS*, št. 20, let. 8, 15. 10. 1928.
- Bonač, France, Spomin padlim in umrlim, *Bojevnik*, *Glasilno zveze bojnikov*, št. 1, let. 1, 15. 8. 1931.
- Šaša Šantel, Jurkovičeva 'Žalujoča Slovenka', *Jutro*, *Dnevnik za gospodarstvo, prosveto in politiko*, št. 239, let. 9, 11. 10. 1928.

Ustni vir

Informator F. Š. (roj. 1942)

Spletni viri

<https://www.gov.si/novice/2021-12-01-vojaska-pokopalisca-grobisca-in-grobovi-iz-prve-svetovne-vojne/> (2. 8. 2022)

Literatura

- Čopič, Špelca, Slovenski spomeniki padlim v prvi svetovni vojni, *Kronika*, *Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 3/35, 1987, str. 168–177.
- Globočnik, Damir, Spomenika padlim v 1. svetovni vojni v Škofji Loki in Stari Loki, *Loški razgledi*, 1/59, 2012, str. 111–124.
- Letno poročilo Uršulinskega deklškega zavoda za šolski leti 1914/16 (Jahresbericht des Mädchen-Institutes der Ursulinen in Bischoflack über das Schuljahr 1914/16)*, Ursulinen Mädchen-Institutes in Bischoflack, 1916.
- Krek, Janko, Škofjeloški turizem nekdanj in danes, *Loški razgledi*, 1/2, 1955, str. 224–226.
- Kronika župnije Reteče, Zbornik ob 150. letnici župnije Reteče pri Škofji Loki*, Župnijski urad Reteče, 2001.
- Milčinski, Fran, *Dnevnik 1914–1920*, Slovenska matica, Ljubljana, 2000.
- Pintar, Janko, Kapelice (znamla) v starih Dražgošah in bližnji okolici, *Železne niti*, Zbornik Selške doline, 3/3, 2006, str. 259–268.
- Ristić, Biljana, Škofja Loka med 1. svetovno vojno, v: *Nič nam ne morejo sovražne vojne, če je bog z nami, 1. svetovna vojna na Loškem*, Loški muzej Škofja Loka, Škofja Loka 2018, str. 20–47.
- Svoljšak, Petra, Nekaj utrinkov iz delovanja veteranske organizacije Zveza bojnikov, *Prispevki za novejšo zgodovino*, 1/46, 2006, str. 277–288.
- Šega, Judita, Kranjska pred prvo svetovno vojno, v: *Kuge, lakote in vojske – reši nas, o Gospod! Kranjska v prvem letu velike vojne*, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Ljubljana 2014, str. 7–12.
- Šimac, Miha, »Kjer smrt junaške brate povabi v svate.« V Ljubljanskih bolnišnicah 1914–1918, *Na fronti*, *Revija za vojaško zgodovino*, 5, 2008, str. 20–27.
- Šimac, Miha, Keber, Katarina, *Patriae ac Humanitati, Zdravstvena organizacija v zaledju soške fronte*, ZRC SAZU, Ljubljana, 2011.
- Štukl, France, Pokopališče v Škofji Loki, *Loški razgledi*, 1/24, 1977, str. 71–81.
- Štukl, France, Umetnostnozgodovinska zbirka Edvarda in Karla Strahla, *Loški razgledi*, 1/56, 2009, str. 110–126.
- Več kot tisoč let*, *Kronika župnije Sv. Jurija Stara Loka*, Salve, 2005.
- Zlobec, Andrej, *V viharju prve svetovne vojne*, Zbirka: V viharju petih vojn, samozaložba D. Kunaver, 2010.

SUMMARY

The Field Hospitals and Military Cemetery in Škofja Loka

Biljana Ristić

With the introduction of the Isonzo Front in the territory of modern-day Slovenia in 1915, Škofja Loka became its hinterland. The battles resulted in numerous casualties, and as part of the military medical services, the Austro-Hungarian Army set up various field hospitals, one of which was located at the Škofja Loka Castle, where the bulk of patients consisted of the soldiers wounded on the Isonzo Front. Between August 1915 and early December 1917, the castle housed several field hospitals, i.e. Feldspital 7/4, Troppau I Makeshift Hospital, Prussian Military Infirmary, and the A 6 Bavarian Military Infirmary. The wounded soldiers were cared for by the Sisters of Divine Love and the Red Cross nurses. The Ursulines, however, provided space and some furniture for the makeshift hospitals. Despite the wartime conditions, the Ursulines continued to run the girls' schools that were housed in the castle.

The operation of the field hospitals went hand in hand with a cemetery for the deceased soldiers, which was set up at the time. Initially, the soldiers were buried in the civilian part of Škofja Loka's town cemetery, and later on the east-facing side, behind the cemetery walls. Both in terms of nationality and religion, the soldiers of the Austro-Hungarian Army were very different. Consequently, the Diocesan Ordinariate issued instructions according to which soldiers of non-Catholic denominations could be buried in Catholic cemeteries in these exceptional wartime circumstances. Simple wooden crosses with the first and family names of each deceased soldier and the dates of their birth and death were placed on top of piles of soil. The Škofja Loka military cemetery is the final resting place for around 300 soldiers.

After the end of World War I, the dissolution of the Austro-Hungarian Empire and the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (later the Kingdom of Yugoslavia), there was a problem of who would maintain military cemeteries. Although municipalities were supposed to be in charge of the upkeep, responsibilities and obligations were devolved on specific local societies. During the interwar period, the Department for the Preservation of Military Graves operated within the Škofja Loka Municipality with the municipal delegate Viktor Žužek (1894–1977) at its helm. Another organisation that tended to the graves was the Škofja Loka Group of Combatants, which obtained the funds for its operation and the upkeep of Škofja Loka's military graves through membership fees, collections, donations, and various organised events. The funds were used for maintaining the cemetery, placing crosses on graves, erecting fences, etc.

The situation concerning the military cemetery had somewhat changed already during the war, i.e. back in 1916, with the construction of a new road that ran past it. Even though the local population was banned from using this road, they used it on a regular basis. The peace at the cemetery and the reverence for the dead, however, was disturbed further by the soldiers from the nearby barracks which were built in the immediate vicinity of the cemetery in 1928. In addition to the fact that the traffic on the road past the cemetery increased over the years, during the evening time, the peace and quiet was disturbed by the aforementioned soldiers and their liaisons with women. Since both the municipal men of note and the command of the barracks were well aware of the cemetery-related issues, they worked with the Škofja Loka Group of Combatants on finding a solution, i.e. in the construction of a collective grave. However, all attempts failed mostly because of the complications related to obtaining permits from the countries whose soldiers are buried at the cemetery. Owing to the beginning of World War II, the municipal authorities no longer dealt with the military cemetery issue. After the war, the tombstones and wooden crosses gradually fell into disrepair. Nowadays, the only surviving remnants of the soldiers' cemetery are the preserved tombstone on the grave of Heinrich Pavlik and Ivan Jurkovič's sculpture entitled *A Mourning Slovenian Woman*, which was erected in 1928.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 1-2 (169) | str. 1–262